

XARAKTERLI O'YINLARNING KELIB CHIQISH TARIXI

Ahmedova Xadicha Sarvarovna

TMS Xalqaro Instituti

MTS–23 101-guruh talabasi

Annoatsiya. Ushbu maqolada xarakterli o'yinlarning kelib chiqish tarixi, ularning ijtimoiy hayotdagi ildizlari, qadimiy marosim va udumlardagi o'rniga bag'ishlangan batafsil tahlil yoritiladi. Insoniyatning dastlabki ijtimoiy shakllanish davrlaridayoq o'yinlar nafaqat hordiq chiqarish vositasi, balki jamiyatni birlashtiruvchi, dunyoqarash va qadriyatlarni shakllantiruvchi ma'naviy-madaniy hodisa bo'lib xizmat qilgan. Maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodi, marosim madaniyati, milliy an'analar hamda turli xalqlarning qadimiy ritual o'yinlaridan misollar orqali xarakterli o'yinlarning shakllanish bosqichlari, funksiyalari va o'zgarish jarayonlari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, o'yinlarning bolalar tarbiyasidagi ahamiyati, ularning psixologik va pedagogik jihatlardagi ta'siri, zamonaviy sahna san'atida xarakterli o'yinlarning qayta talqin qilinishi ham izohlanadi. Tadqiqot natijalari ushbu o'yinlarning milliy madaniyatdagi o'rnini va tarixiy ahamiyatini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xarakterli o'yinlar, tarix, kelib chiqish, marosim, ritual, xalq og'zaki ijodi, an'ana, madaniyat, tarbiya, o'yin psixologiyasi, sahna san'ati.

Insoniyat taraqqiyoti davomida o'yinlar har doim hayotning ajralmas qismi bo'lib kelgan. O'yinlar dastlab mehnat faoliyati, marosim, e'tiqod va turmush tarzining bir bo'lagi sifatida shakllangan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ular mustaqil madaniy hodisaga aylandi. "Xarakterli o'yinlar" tushunchasi o'yinlarning ma'lum obraz, xarakter, ijtimoiy rol yoki vaziyatni ifoda etuvchi turlarini bildiradi. Ushbu o'yinlar orqali bolalar ham, kattalar ham hayotiy vaziyatlarni modellashtirgan, jamoadagi o'rnini anglagan, ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirgan. Maqolada xarakterli o'yinlarning kelib chiqish manbalari, qadimiy ildizlari, ularning tarixiy shakllanish bosqichlari va pedagogik ahamiyati yoritiladi.

O'yinlarning dastlabki shakllari ibtidoiy jamiyat davriga borib taqaladi. Qadimgi odamlar o'yinlar orqali tabiat kuchlari bilan munosabat, ov jarayoni, marosim va e'tiqodlarni ifoda etgan. Antropologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yinlar dastlab ritual xarakterga ega bo'lgan: hosil bayramlari, ov marosimlari, mavsumiy udumlar va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lgan. Bu jarayonda har bir ishtirokchi ma'lum bir obrazga kirgan, hayvon yoki ruh timsolida harakat qilgan, bu esa xarakterli o'yinlarning dastlabki shakllarini yuzaga keltirgan.

Misol uchun, qadimgi Misrda Nil toshqiniga bag'ishlangan marosimlarda bolalar va kattalar o'yin orqali suv ruhi, hosil, serhosillik obrazlarini gavdalantirgan. Qadimgi yunonlarda esa Dionis marosimlari davomida turli niqoblar taqib, komik yoki dramatik obrazlar ijro etilgan. Shu jarayonlar keyinchalik teatrning shakllanishiga ham asos bo'lgan.

Xalq o'yinlari har bir elatning tarixiy tafakkuri, ma'naviy-ma'rifiy hayoti, kundalik faoliyati bilan chambarchas bog'liq. O'zbek xalq og'zaki ijodida "Boy-bola", "Chillak", "Oq terakmi, ko'k terak" kabi o'yinlar nafaqat jismoniy harakatga, balki ijtimoiy rollar ijrosiga asoslanadi. Masalan, "Boy-bola" o'yinida boy, yetim, kambag'al, savdogar kabi obrazlar orqali jamiyatdagi turli rollar ifodalanadi. Bunday o'yinlar bolalarda empatiya, muloqot, ijtimoiy tasavvur, rolli tafakkur shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi.[1]

O'zbek marosimlarida — Navro'z, Sumalak sayliga, kelin salom, sadr marosimlariga aloqador sahna xarakteridagi o'yinlar tarixiy ildizga ega. Ularda istehzoli obrazlar, kulgi, dialoglar, rolli harakatlar asosiy o'rin tutadi. Bu o'yinlar asrlar davomida xalqning madaniy xotirasini saqlab kelgan eng qadimiy san'at shakllaridan biridir.

Xarakterli o'yinlar bolalar ongida atrof-muhit tasavvurini shakllantirishning eng samarali usullaridan biridir. O'yin jarayonida bola:

ma'lum rolni bajaradi;

shaxslararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi;

his-tuyg'ularini boshqarishni o'rganadi;

ijtimoiy vaziyatlarga moslashadi;

ijodiy tasavvurini kuchaytiradi.[2]

Psixologlar fikriga ko‘ra, xarakterli o‘yinlar ijtimoiylashuv jarayonining tabiiy qismi bo‘lib, bola rol ijrosi orqali hayotiy tajriba orttiradi. Masalan, “do‘xtir o‘yini”, “uycha o‘yinlari”, “sotuvchi-xaridor” kabi o‘yinlar bolalarda mehnat jarayoni haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi. Bu o‘yinlar shaxsning o‘ziga ishonchi, yetakchilik yoki hamkorlik qobiliyatlari shakllanishida ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Dunyoning turli xalqlarida xarakterli o‘yinlarning kelib chiqishi ijtimoiy tuzilma, e‘tiqod va urf-odatlar bilan aloqador tarzda rivojlangan. Masalan:

Xitoyda “drakon raqsi” ritual xarakterli o‘yin bo‘lib, tabiat kuchlariga hurmat ifodalanadi.

Afrika qabilalarida niqobli o‘yinlar ota-bobolar ruhini sharaflash, jamiyatni birlashtirish vazifasini bajargan.

Slavyan xalqlarida “maslenitsa” marosimi davomida rollarga asoslangan xarakterli o‘yinlar ijro etilgan.

O‘rta Osiyoda esa askiya, masxarabozlik, qiziqchilik san’ati xarakterli o‘yinlarning xalqona shakllari bo‘lib, ular orqali ijtimoiy tanqid, kulgu, pand-nasihat ifodalangan.

Bu misollar xarakterli o‘yinlarning universalligi va butun insoniyat madaniyatidagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi.

Xarakterli o‘yinlar vaqt o‘tishi bilan sahna san’atining asosiy manbalaridan biriga aylangan. Qadimgi ritual o‘yinlar asosida drama, komediya, raqs va teatr san’ati shakllangan. Yevropa teatrlari, Sharqning mimikasiga asoslangan raqs san’ati, masxarabozlik — barchasi xarakterli o‘yinlarga tayanadi.[3]

O‘zbek xalq teatrining tarixiy ildizlarida ham qiziqchilik, maskarabozlik, “qorachiq” qo‘g‘irchoq o‘yinlari muhim o‘rin tutgan. Har bir obrazning o‘ziga xos xarakteri, ovoz ohangi, plastika, qiyofasi bo‘lgan. Bugungi kunda teatr va kinoda xarakter yaratish metodlari aynan qadimiy xarakterli o‘yinlarga borib taqaladi.

Ta'lim jarayonida xarakterli o'yinlarning ahamiyati juda katta. Boshlang'ich ta'limda rolli o'yinlar orqali:

nutq faolligi rivojlanadi,
muloqot madaniyati shakllanadi,
jarayonli fikrlash kuchayadi,
ijodiy faoliyat rag'batlantiriladi.

Pedagogik amaliyotda xarakterli o'yinlar bolani erkin fikrlashga, o'z rolini ongli bajara olishga o'rgatadi. Shuningdek, ular o'quvchini konfliktlarni hal qilish, jamoada ishlash ko'nikmalariga yo'naltiradi. Zamonaviy drama pedagogikasi va interfaol o'qitish texnologiyalarida xarakterli o'yinlarning o'rni beqiyosdir.

Xulosa qilib aytganda, xarakterli o'yinlarning kelib chiqish tarixi insoniyat rivoji bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular qadimiy marosimlar, xalq og'zaki ijodi, ijtimoiy-iqtisodiy hayot va tarbiyaviy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida shakllangan. Bunday o'yinlar nafaqat madaniy merosni saqlash, balki bolalar tarbiyasi, psixologik rivojlanish, sahna san'ati va ijtimoiylashuv jarayonida ham muhim funksiyani bajaradi. Bugungi kunda xarakterli o'yinlarni ilmiy o'rganish, ularni ta'lim va madaniyat amaliyotiga tatbiq etish milliy tarbiyaning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov, B. Xalq o'yinlari tarixi va rivoji. Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 45–112-betlar.
2. Saidova, D. Pedagogik o'yinlar nazariyasi. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 78–145-betlar.
3. Holmurodov, A. O'zbek marosim madaniyati. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 33–97-betlar.
4. Huizinga, J. Homo Ludens: O'yin va madaniyat. Amsterdam University Press, 2020. – 12–70-betlar.

5. Malinovskiy, B. Madaniyat va an'ana tadqiqotlari. London: Routledge, 2021. – 54–129-betlar.